

Uzun Dönem Kâr Oranının Azalması

(Marx mı Hatalı? Marxistler mi?)

Hasan Gürak

Kapital'in 3. cildinin 13. Bölümü'nde Karl Marx kapitalist üretimin doğal yapısı ve işleyişi sonucu olarak *uzun dönemde kâr oranının azalacağından* söz eder.

... *the rate of profit will fall in the long run.*

(Marx, 1974; V-3, Ch. 13; 230)

Eğer Marx'ın bu öngörüsü doğruysa uzun dönemde kapitalist düzenin varlığını sürdürme şansı olmayacak demektir. Çünkü *kâr* yoksa kapitalist de olmaz kapitalist üretim tarzı da. Bu nedenle hem Marxist ideolojinin saygınlığı hem de kapitalizmin geleceği açısından bu öngörünün geçerli olup olmadığı çok önemlidir.

Marx'ın öngördüğü kaçınılmaz ama "*ölümcül*" sonuca hangi koşullarda ulaşılacağı ile ilgili kullanılan bazı temel varsayımlar ve kavramlara bir göz atalım.

Varsayımlar ve kavramlar:

- "*Veri ürün*" varsayımı
Üretimi yapılan ürünler belli. *Yeni ürün yok.*
- *Teknolojik yenilik* varsayımı
Yalnız "maliyet düşürücü" teknolojik yenilik var. *Yeni ürün yok.*
- C = Toplam sermaye (c+v)
- c = Sabit sermaye
- v = Değişken sermaye
Emekçiye ödenen reel ücret (sabit).
- s = Artı değer
Ödenmemiş ücret.
- s / v = Sömürü oranı
Yüzde 100, sabit.
- $r = s/C = s/c + v = kâr$ oranı
Uzun dönemde azalma eğiliminde.

Azalan kâr oranı yasası:

s/v oranı sabitken, c/v oranı artarsa (↑) kâr oranı düşer (r ↓)

Marx'ın *azalan kâr oranı öngörüsü* gayet net; kapitalistler arası rekabet nedeniyle zaman içinde "maliyet düşürücü" teknolojik yenilikler içeren sabit sermayenin miktarı (c) artacak, sonucunda sabit sermaye-değişken sermaye (c/v) oranı sabit sermaye (c) lehine değişecek ve *kâr oranı* (r) düşme trendine girecektir.

Marx'ın öngörüsü hatalı mı?

İlginçtir, Marxist olan veya olmayan çok sayıda iktisatçı Marx'ın öngörüsünün hatalı olduğu görüşünde hemfikir görünüyor. Örneğin, Eres'in aktardığına göre, Paul Samuelson 1957 yılında yaptığı bir araştırmada şu çarpıcı ve kesin sonuca ulaşmış:

Kapitalistlerin rasyonel davrandığı varsayımı altında, (i) teknik ilerlemenin, (ii) sabit reel ücretlerin ve (iii) azalan bir kâr oranının eş zamanlı olarak var olması mümkün değildir. (Eres, 2017;22)

Benzer türde çok sayıda eleştirel araştırmalar sonucu Marx'ın öngörüsünün “hatalı olduğu” konusunda son noktanın ***Okishio teoremi*** ile konduğu iddiası karşımıza çıkıyor. Eres'e göre:

Okishio 1961 tarihli çalışmasında Shibata ve Samuelson'ın sonuçlarını tutarlı ve eksiksiz biçimde ispatlayan bir makale ile bu teoreme adını veren kişi oldu.

Marx'ın hatalı olduğu kanısı, nihayetinde Okishio teoremiyle son hâlini almış ve Marksist iktisatçılar dâhil, geniş kabul görmüştür. (Eres, 2017;22)

Böylece, Eres'in iddiasına göre, Okishio teoremi ile Marx'ın ***azalan kâr oranı yasasının “hatalı” olduğu*** ispatlanmıştır.

Gerçekten Marx'ın “***hatalı***” olduğu kanıtlandı mı?

Marx'ın öngörüsü “hatalı değildi” diyenler de var

Tonak, ABD'de Shaikh ile birlikte yaptığı ve Marx'ın öngörüsünü destekleyici bir çalışmayla ilgili şöyle bir iddiada bulunmuş:

... hem sermayenin organik kompozisyonunun ve artık değer oranının yükselme eğilimi gösterdiğini hem de bu iki orandan ilkinin daha hızlı artması sonucu kârlılığın uzun dönemli bir eğilim olarak düştüğünü ampirik olarak kanıtlamış olduğumuzu belirteyim. (Shaikh ve Tonak, 1994; içinde, Tonak, 2020;203)

Söz konusu iddiaya göre Shaikh ve Tonak'ın araştırması (1994) Marks'ın ***azalan kâr oranı yasasını*** doğrulamış. Ancak Tonak, her nedense yazısında kararlı bir biçimde, “Marx hatalı değil, Marxistler hatalı” demek yerine karşı görüşlere açık kapı bırakıyor izlenimi veriyor. Belki yazısının başlangıcında belirttiği gibi yalnızca “...yasa'nın kapitalist gerçeklikle uyumu üzerine yapılan tartışmalara” genel bir katkıda bulunmayı yeterli bulmuş. Belki de P. Samuelson ve Shibata'ninki gibi eleştiriler ve Okishio teoremi nedeniyle tartışma yaratmaktan kaçınmış olabilir.

Marx'ın öngörüsü hatalı değil

Marx'ın analizinde “teknolojik yenilikler” yer alıyor ama söz konusu olan yalnızca “***veri ürün***” için ***maliyet düşürücü teknolojik yenilikler***. Bir başka deyişle, “***yeni ürünler***” Marx'ın analizinde yer almaz. Bu ayrıntı “uzun dönem büyüme” ve ***kâr oranının düşmeme nedenini açıklama*** açısından çok önemlidir. Bu konuda burada ayrıntılara girmiyoruz. Ancak;

- “***Veri ürün-teknolojik yenilik***” ile;
- “***Yeni ürün- teknolojik yenilik***”;

arasındaki ilişkinin kâr oranı ile uzun dönem büyüme üstündeki etkisinin ayrıntılı analizi ***H. Gürak'ın (2016) Ekonomik Büyüme ve Kalkınma*** başlıklı kitabında görülebilir.

Şimdi Marx'ın ***azalan kâr oranı eğilimi*** konusunda neden hatalı olmadığını açıklayalım.

“Yeni ürünler”

Anlaşılmasını kolaylaştırmak için piyasada tek tip ürün, “çevirmeli telefon”, üretildiğini varsayalım. Kapitalist(-ler) kâr ettikleri sürece piyasaya için çevirmeli telefon üretip satacaklardır, cet. par. Ancak günün birinde çevirmeli telefon için piyasa doyuma ulaşacağı için çevirmeli telefona olan talep giderek azalacaktır”. Talebin azalması “kapasite kullanım oranında düşmeye”, bu da birim üretim maliyetlerde artışa neden olur, cet. par. Böyle bir ortamda bir yandan çevirmeli telefona olan talep giderek azalırken bir yandan da birim maliyet artacağından **uzun dönem kâr oranı düşecektir**; bu kaçınılmaz bir sonuçtur. Son aşamada yalnızca piyasada bulunan çevirmeli telefonların eskiiyip piyasadan çekildikleri kadar miktarda üretim yapılacaktır ki rekabetçi ortamda bunun anlamı kâr oranı ve miktarının iyice düşmesi, hatta (rekabet nedeniyle) sıfırlanması olabilecektir. Dolayısıyla:

- Rekabetçi piyasada “aynı ürün” (çevirmeli telefon) söz konusu olduğunda piyasa doyuma ulaştıkça talep azalacağı için, **uzun dönemde kâr oranı azalacaktır**.
- Bir kapitalistin maliyet düşüren teknolojik yenilik sayesinde birim maliyeti düşürmeyi ve kısa dönemde kâr oranını artırmayı başardığını varsayalım. Piyasa doyuma ulaştıkça talep azalacağı için **uzun dönemde sonuç değişmeyecek, kâr oranı azalacaktır**.
- Bir kapitalistin “başka ülkelerde yeni pazarlar” bulduğunu varsayalım. Piyasa doyuma ulaştıkça talep azalacağı için, **uzun dönemde sonuç değişmeyecek, kâr oranı azalacaktır**.
- Kapitalistlerin kâr oranının düşmemesi için devletin çeşitli teşviklerle destek verdiğini varsayalım. Piyasa doyuma ulaştıkça talep azalacağı için **uzun dönemde sonuç değişmeyecek, kâr oranı azalacaktır**.

Özetle; “**veri ürün**” (çevirmeli telefon) söz konusu olduğunda azalan talep, artan birim maliyeti nedeniyle **uzun dönemde kâr oranı azalacaktır**.

Kim “hatalı” Marx mı? Marxistler mi?

Kimin hatalı olduğu konusunda kafa karışıklığının nedeni araştırmacıların “aynı hatayı” yinelemeleri; **veri ürün – yeni ürün**¹ ayrımı yapmadan analizler yapmaları ve **veri ürün** çerçevesinde genelleme yapmaları.

Bu açıdan bakınca aslında **hatalı olan Marx değil, Marx’ın düşünce sistemini daha ileri düzeye taşıyamayan Marksistlerdir, cet. par.**, görüşünü ileri sürebiliriz. Marx’ın görüşlerinin “**mutlak doğrulardan oluşan dogmalar**” değil, diyalektik analize uygun biçimde “**daha ileri düzeye taşınabilecek**” düşünceler olduğundan yola çıkılsa, Marxistlerin ekonomi bilimine katkıları çok daha büyük olurdu, diye düşünmemek mümkün değil.

“Yeni ürün” için durum çok farklıdır.

“Yeni ürünler” ile kâr analizleri yapmadığı için Marx eleştirilirse o zaman eleştirenler haklıdır, denebilir. Güncel bir sorundan yola çıkarak örnekle açıklayalım.

Kovid-19 salgınıyla mücadele ettiğimiz bugünlerde henüz ne bir aşı var ne de ilaç. Er veya geç günün birinde bir ilaç firması ya bir aşı ya da ilaç bulacaktır. Bir ilaç firmasının etkili bir ilaç bulup, ilacın patentini aldığını varsayalım. Bu ilacın ilk haftalarda ve aylarda piyasa satış fiyatı büyük olasılıkla iki yıl sonraki piyasa fiyatından çok daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla

¹ **Veri ürün – yeni ürün** ile ilgili kapsamlı tartışmalar H. Gürak’ın (2016) Ekonomik Büyüme ve Kalkınma başlıklı kitabında bulunabilir.

kâr oranı da piyasa ortalamasının çok üstünde olacaktır. Bunun nedeni kısmen patent kaynaklı “yasal tekel olma hakkıdır”. Başka ilaç firmaları benzer ilaçlar üretip satmaya başladığında ortaya çıkan rekabet koşullarında ilacın piyasa fiyatı ve piyasa kâr oranı düşmeye başlayacaktır. Zaman içinde salgın sona erdiğinde Kovid-19 ilacına olan talep azalacak ve **kâr oranı** düşecek hatta sıfırlanacaktır.

İlacı ilk bulup “yasal tekel hakkı” elde eden ilaç firmasının bu hakkını kullanmasının küresel bir yasal düzenleme ile değiştirildiğini ve ilacın piyasa fiyatının piyasa koşullarına göre değil de tüketici lehine olacak biçimde değiştirildiğini varsayalım. Ama o zaman “serbest piyasa” koşullarından ve kapitalizmin erdemlerinden (!) söz etmek mümkün olmayacaktır.

Son sözler:

Kâr oranının azalma eğilimini incelerken “**yeni ürünlerin**” analizini göz ardı etmesi nedeniyle Marx eleştirilebilir, eleştirilmeli de. Ama o zamanlar ne A. Smith ne Ricardo ne de diğerleri için henüz “**yeni ürünler**” sunan teknolojik yeniliklerin analizi yapılmıyordu.

Bu nedenle **Marx’ın azalan kâr oranı yasası “veri ürün” çerçevesinde kaldığı ve yeni ürünleri göz ardı ettiği için “eksiktir” ama hatalı değildir.**

Hatalı olan, “yeni ürünleri” içeren modelleri geliştiremeyen Marksistlerdir.²

KAYNAKLAR

- Eres, B. 2017 “*Kâr oranının azalma eğilimi*”
<https://benaneres.files.wordpress.com/2017/03/benan.pdf> 2020-0720
- Gürak, H. 2016 Ekonomik Büyüme ve Kalkınma
Nobel Yayınevi, Ankara.
- Gürak, H. 2011 İktisat : *Akademik İktisada Alternatif Temel İktisadi Görüşler*
Genesis Kitap, Ankara.
- Marx, K. 1974 Capital, Vol. III, Ch. 13
Progress Publishers, Moscow.
- Marxists.org 2020 “*The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall*”
Capital Vol. III Chapter 13. The Law As Such
www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch13.htm 2020-07-19
- Tonak, E.A. 2020 “*Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası Üzerine*”
file:///C:/Users/asus/Downloads/Kar_Oraninin_Dusme_Egilimi_Yasasi_Uzerin.pdf, 2020-07-20

² Bazıları yukarıdaki eleştirilerin-görüşlerin-yorumların düşünsel beslenme kaynağının Marksist paradigma mı, yoksa Neoklasik veya Keynesçi veya başka bir paradigma mı? olduğunu merak edebilirler. Bence, farklı görüşleri mutlaka etiketlemeye çalışmak, belli bir ideoloji çerçevesine oturtmak yerine, **mantıklı, tutarlı ve açıklayıcı** olup olmadıklarına bakıp değerlendirmek daha doğru olur. Çin Komünist Partisi’nden Deng’in söylediği gibi:

Kedinin rengi önemli değildir, önemli olan kedinin fareyi yakalayıp, yakalayamadığıdır.